Μηχανές Turing και Υπολογισιμότητα

Διδάσκοντες: **Σ. Ζάχος, Δ. Φωτάκης**

Επιμέλεια διαφανειών: **Δ. Φωτάκης**

Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών
και Μηχανικών Υπολογιστών

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Θεωρία Υπολογισμού

- Γιατί κάποια προβλήματα **δεν λύνονται** από υπολογιστές;
- Hilbert (1900): πληρότητα και αυτοματοποίηση των μαθηματικών.
  - 10ο πρόβλημα: Αλγόριθμος για Διοφαντικές εξισώσεις.
- Αλγόριθμος: διατύπωση και απόδειξη ορθότητας.
- Δεν υπάρχει αλγόριθμος;
  - Ορισμός «αλγόριθμου» μέσω υπολογιστικού μοντέλου, και απόδειξη ότι ύπαρξη αλγόριθμου οδηγεί σε αντίφαση.
- Gödel: μαθηματική **δεν είναι πλήρη**!
- Turing: μαθηματικά **δεν αυτοματοποιούνται**!
  - Υπάρχουν προβλήματα που δεν είναι υπολογίσιμα.
- Matijasevic (1970): Όχι αλγόριθμος για Διοφαντικές εξισώσεις.
  - Για κάθε αλγ. Α, υπάρχει εξίσωση που ο Α απαντά λάθος!

Υπολογιστικό Πρόβλημα και Αλγόριθμος

- (Υπολογιστικό) πρόβλημα: ορίζει μετασχηματισμό δεδομένων εισόδου σε δεδομένα εξόδου.
  - Διαισθητικά: ορίζεται από **ερώτηση** για στιγμιότυπα εισόδου.
- Στιγμιότυπο: αντικείμενο που αντιστοιχεί σε δεδομένα εισόδου.
  - Διατυπώνουμε ερώτηση και περιμένουμε απάντηση.
  - Άπειρο σύνολο στιγμιοτύπων.
- Αλγόριθμος: **σαφώς** ορισμένη διαδικασία για την **επίλυση** προβλήματος σε **πεπερασμένο** χρόνο από υπολογιστική **μηχανή** (Turing).
  - Υπολογίζει μηχανιστικά την **σωστή απάντηση** σε πεπερασμένο χρόνο.

Προβλήματα Βελτιστοποίησης

- Πρόβλημα βελτιστοποίησης *Π*:
  - Σύνολο στιγμιότυπων Σ_Π
  - Σύνολο αποδεκτών λύσεων: $\forall \sigma \in \Sigma_\Pi\,,\ \Lambda_\Pi(\sigma)$
  - Αντικειμενική συνάρτηση: $\forall \sigma \in \Sigma_\Pi\,,\ f_\sigma : \Lambda_\Pi(\sigma) \mapsto \mathbb{R}$
- Δεδομένου στιγμιότυπου σ, ζητείται $\lambda_\sigma^* \in \Lambda_\Pi(\sigma)$:

  $\forall \lambda \in \Lambda_\Pi(\sigma),\quad f_\sigma(\lambda_\sigma^*) \geq f_\sigma(\lambda)$ πρόβλημα **μεγιστοποίησης**

  $\forall \lambda \in \Lambda_\Pi(\sigma),\quad f_\sigma(\lambda_\sigma^*) \leq f_\sigma(\lambda)$ πρόβλημα **ελαχιστοποίησης**

  λ_σ^* βέλτιστη λύση και **$f_\sigma(\lambda_\sigma^*)$ βέλτιστη αντικειμενική τιμή**

Προβλήματα Απόφασης

- Πρόβλημα απόφασης Π:
  - Σύνολο στιγμιότυπων Σ_Π
  - Σύνολο (αποδεκτών) λύσεων: $\forall \sigma \in \Sigma_\Pi\,,\ \Lambda_\Pi(\sigma)$
  - Δεδομένου $\sigma \in \Sigma_\Pi\,,\ \Lambda_\Pi(\sigma) \neq \emptyset;$
- Επιδέχεται μόνο δύο απαντήσεων: ΝΑΙ ή ΌΧΙ.

Παραδείγματα Προβλημάτων

- **Πρόβλημα Προσπελασιμότητας**:
  - **Στιγμιότυπο**: Κατευθυνόμενο γράφημα G(V, E), κορυφές s, t ∈ V.
  - **Ερώτηση**: Υπάρχει s – t μονοπάτι;
- **Πρόβλημα Συντομότερου Μονοπατιού**:
  - **Στιγμιότυπο**: Κατευθυνόμενο γράφημα G(V, E), μήκη στις ακμές w: E → R, κορυφές s, t ∈ V.
  - **Ερώτηση**: Ποιο είναι το συντομότερο s – t μονοπάτι;

Παραδείγματα Προβλημάτων

- **Πρόβλημα κύκλου Hamilton**:
  - **Στιγμιότυπο**: Γράφημα G(V, E).
  - **Ερώτηση**: Υπάρχει κύκλος Hamilton στο G;
- **Πρόβλημα Πλανόδιου Πωλητή**:
  - **Στιγμιότυπο**: Σύνολο N = {1, ..., n} σημείων, αποστάσεις $d : N \times N \to R_+$.
  - **Ερώτηση**: Ποια περιοδεία ελαχιστοποιεί συνολικό μήκος ή ισοδύναμα, ποια μετάθεση π του N ελαχιστοποιεί το:

$$\sum_{i=1}^{n-1} d(\pi(i), \pi(i+1)) + d(\pi(n), \pi(1))$$

Προβλήματα και Τυπικές Γλώσσες

- Πρόβλημα βελτιστοποίησης → πρόβλημα απόφασης με φράγμα B.
  - Ελαχιστοποίηση: ∃εφικτή λύση με κόστος ≤ B;
  - Μεγιστοποίηση: ∃εφικτή λύση με κέρδος ≥ B;
  - Πρόβλημα βελτιστοποίησης λύνεται σε πολυωνυμικό χρόνο ανν αντίστοιχο πρόβλημα απόφασης λύνεται σε πολυωνυμικό χρόνο.
- Πρόβλημα απόφασης → τυπική γλώσσα με κωδικοποίηση.
  - Στιγμιότυπο: συμβολοσειρά αλφαβήτου Σ.
  - Πρόβλημα: γλώσσα, υποσύνολο Σ^*.
  - Εύλογη κωδικοποίηση, π.χ. δυαδική, χωρίς «σπατάλη» συμβόλων.
- Πρόβλημα Π και κωδικοποίηση e: γλώσσα $L(\Pi, e)$ με συμβ/ρές που αντιστοιχούν σε ΝΑΙ-στιγμιότυπα του Π.

$$L(\Pi, e) = \{e(x) \in \Sigma^* : x \in \Pi\}$$

Ντετερμινιστικές Μηχανές Turing

- Ντετερμινιστική Μηχανή Turing (DTM) $M \equiv (Q, \Sigma, \delta, q_0, F)$
  - Q σύνολο καταστάσεων.
  - Σ αλφάβητο εισόδου και $\Gamma = \Sigma \cup \{\sqcup\}$ αλφάβητο ταινίας.
  - $q_0 \in Q$ αρχική κατάσταση.
  - $F \subseteq Q$ τελική κατάσταση (συνήθως YES, NO, HALT).
  - $\delta : (Q \setminus F) \times \Gamma \mapsto Q \times \Gamma \times \{L, R, S\}$ συνάρτηση μετάβασης.
    (κατάσταση q, διαβάζει α) →
    (νέα κατάσταση q′, γράφει α′, κεφαλή μετακινείται L, R ή S).
- Απεριόριστη ταινία ανάγνωσης / εγγραφής και κεφαλή που μετακινείται στις θέσεις τις ταινίας.
  - Διαβάζει είσοδο από ταινία.
  - Έξοδος: τελική κατάσταση και περιεχόμενο ταινίας.

Ντετερμινιστικές Μηχανές Turing

- Υπολογισμός DTM μπορεί να μην τερματίζει!
  - … σε αντίθεση π.χ. με DFA.
- Συνολική κατάσταση ή διαμόρφωση (configuration): $(q, \sigma_\ell \underline{\alpha} \sigma_r)$
  - (τρέχουσα κατάσταση q, συμβ/ρά αριστερά κεφαλής σ_l, σύμβολο σε θέση κεφαλής, συμβ/ρά δεξιά κεφαλής σ_r).
  - Αρχική διαμόρφωση με είσοδο $x = x_1x_2 \ldots x_n$: $(q_0, \underline{x_1}x_2 \ldots x_n)$
  - Τελική διαμόρφωση με έξοδο $y = y_1y_2 \ldots y_m$: $(\mathrm{HALT}, \underline{y_1}y_2 \ldots y_n)$
- Υπολογισμός DTM M : **συνάρτηση** |- και σχέση |-* .
  - |- : διαμόρφωση που προκύπτει από τρέχουσα σε ένα βήμα.
  - |-* : διαμορφώσεις που προκύπτουν σε κάποιο #βημάτων.

Για $(q_0, \underline{x_1}x_2 \ldots x_n) \vdash^* (\mathrm{YES}, \ldots)$ **γράφουμε** $M(x) = \mathrm{YES}$
Για $(q_0, \underline{x_1}x_2 \ldots x_n) \vdash^* (\mathrm{NO}, \ldots)$ **γράφουμε** $M(x) = \mathrm{NO}$
Για $(q_0, \underline{x_1}x_2 \ldots x_n) \vdash^* (\mathrm{HALT}, \underline{y_1}y_2 \ldots y_n)$ **γράφουμε** $M(x) = y$

Παράδειγμα Μηχανής Turing

- Σε DTM με $\Sigma = \{0, 1\}$ μπορούμε να αντιστοιχίσουμε μερική συνάρτηση $f : \mathbb{N} \mapsto \mathbb{N}$ όπου είσοδος και έξοδος κωδικοποιούνται στο δυαδικό σύστημα.
- «Αλγόριθμος» DTM που με είσοδο x υπολογίζει x+1:
  - Κάνε τρέχον το κύτταρο με τελευταίο σύμβολο της εισόδου x;
  - **repeat**
    - Αν τρέχον κύτταρο έχει ⊔, γράψε 1 και σταμάτα;
    - Αν τρέχον κύτταρο έχει 1, γράψε 0, κάνε τρέχον το αμέσως αριστερότερο κύτταρο, και κρατούμενο := 1;
    - Αν τρέχον κύτταρο έχει 0, γράψε 1, κάνε τρέχον το αμέσως αριστερότερο κύτταρο, και κρατούμενο := 0;
  - **until** κρατούμενο = 0;
  - Κάνε τρέχον το κύτταρο με πρώτο σύμβολο του x+1 και σταμάτα;

Παράδειγμα Μηχανής Turing

- Μηχανή Turing που με είσοδο x υπολογίζει x+1:

$Q = \{q_0, q_1, q_2, \mathrm{HALT}\}$
$\Sigma = \{0, 1\}$
q_0
$F = \{\mathrm{HALT}\}$

	0	1	$\sqcup$
q_0	$(q_0, 0, R)$	$(q_0, 1, R)$	$(q_1, \sqcup, L)$
q_1	$(q_2, 1, L)$	$(q_1, 0, L)$	$(\mathrm{HALT}, 1, S)$
q_2	$(q_2, 0, L)$	$(q_2, 1, L)$	$(\mathrm{HALT}, \sqcup, R)$

  - Παράδειγμα λειτουργίας με είσοδο x = 1011:

$$(q_0, \underline{1}011) \vdash (q_0, 1\underline{0}11) \vdash (q_0, 10\underline{1}1) \vdash (q_0, 101\underline{1}) \vdash$$
$$(q_0, 1011\underline{\sqcup}) \vdash (q_1, 101\underline{1}) \vdash (q_1, 10\underline{1}0) \vdash (q_1, 1\underline{0}00) \vdash$$
$$(q_2, \underline{1}100) \vdash (q_2, \underline{\sqcup}1100) \vdash (\mathrm{HALT}, \underline{1}100)$$

Ντετερμινιστικές Μηχανές Turing

- **Ντετερμινισμός**: υπολογισμός M(x) εξελίσσεται με προδιαγεγραμμένο τρόπο (|- είναι συνάρτηση).
  - M(x) τερματίζει σε τελική κατάσταση ή δεν τερματίζει.
  - M(x) = YES : M αποδέχεται x.
  - M(x) = NO : M απορρίπτει x.
  - M(x) = y : M υπολογίζει y = f(x).

$$L(M) = \{x \in \Sigma^* : M(x) = \text{YES}\}$$

- **Καθολική** Μηχανή Turing U: U(M; x) = M(x).
  - U προσομοιώνει κάθε άλλη DTM για οποιαδήποτε είσοδο.
  - U διαβάζει ως είσοδο περιγραφή DTM M και είσοδο x για M.
  - U προσομοιώνει υπολογισμό M(x) και καταλήγει σε ίδιο αποτέλεσμα.

Υπολογισιμότητα

- Γλώσσα (πρόβλημα) L αποκρίσιμη (decidable),
  - ή υπολογίσιμη (computable), αναδρομική (recursive), επιλύσιμη (solvable):

$$\exists \text{DTM } M\text{:} \begin{cases} \forall x \in L, M(x) = \text{YES} \\ \forall x \notin L, M(x) = \text{NO} \end{cases}$$

- Γλώσσα (πρόβλημα) L αποδεκτή (acceptable),
  - ή ημιαποκρίσιμη (semidecidable), αναδρομικά απαριθμήσιμη (recursively enumerable), καταγράψιμη (listable):

$$\exists \text{DTM } M\text{:} \begin{cases} \forall x \in L, M(x) = \text{YES} \\ \forall x \notin L, M(x) = \nearrow \end{cases}$$

- (Μερική) συνάρτηση f υπολογίσιμη:

$$\exists \text{DTM } M\text{:} \begin{cases} M(x) = y & \text{αν } f(x) = y \\ M(x) = \nearrow & \text{αν } f(x) \text{ δεν ορίζεται} \end{cases}$$

Υπολογισιμότητα

- Να δείξετε ότι:
  - Κάθε αποκρίσιμη γλώσσα είναι και ημιαποκρίσιμη.
  - Αν γλώσσα L αποκρίσιμη, τότε συμπληρωματική αποκρίσιμη.
  - Γλώσσα L αποκρίσιμη ανν L και συμπληρωματική ημιαποκρίσιμες.

Θέση Church – Turing

- DTM πολύ ισχυρό υπολογιστικό μοντέλο!
- Προσπάθεια ενίσχυσης με επιπλέον δυνατότητες. Π.χ.
  - Πολλαπλές ταινίες.
  - Ταινία δύο (ή γενικότερα d) διαστάσεων.
  - Πολλαπλές κεφαλές.
  - Μη ντετερμινισμός (σχέση μετάβασης).
- Μπορεί ευκολότερος σχεδιασμός και «μικρή» επιτάχυνση.
  - «Ενισχυμένες» (D, N)TM προσομοιώνονται από τυπικές DTM.
- **Δεν** ενισχύεται το υπολογιστικό μοντέλο!
  - Ίδια κλάση αποκρίσιμων και ημιαποκρίσιμων γλωσσών.

Θέση Church – Turing

- Δεν υπάρχει υπολογιστικό μοντέλο ισχυρότερο από DTM.
  - Π.χ. αναδρομικές συναρτήσεις, RAM, Church, Post, Markov, …
- **Θέση των Church – Turing**:
  Υπολογίσιμο ανν DTM αποκρίσιμο!
  - Διαισθητικά: **αλγόριθμος** είναι DTM που τερματίζει πάντα (με σωστό αποτέλεσμα).
  - Θέση Church – Turing **δεν** μπορεί να αποδειχθεί.
    - Είναι θεωρητικά δυνατόν, αλλά πρακτικά απίθανο να διατυπωθεί στο μέλλον ισχυρότερο υπολογιστικό μοντέλο.

Μη-Υπολογισιμότητα

- Υπάρχουν μη επιλύσιμα προβλήματα (μη αποκρ. γλώσσες).
  - Γλώσσες μη αριθμήσιμες, DTM αριθμήσιμες!
- **Πρόβλημα τερματισμού** (halting problem):
  - Δεδομένης DTM M και συμβ/ράς x, M(x) τερματίζει;
  - Υπάρχει(;) DTM / πρόγραμμα H που δέχεται ως είσοδο (οποιαδήποτε) DTM / πρόγραμμα M και την είσοδο x για M, και απαντά YES αν M(x) τερματίζει και NO αν M(x) δεν τερματίζει.
- Πρόβλημα τερματισμού είναι **μη επιλύσιμο**!
  - Απόδειξη με διαγωνιοποίηση.

Μη-Υπολογισιμότητα

- Πρόβλημα τερματισμού είναι **μη επιλύσιμο**!
  - Έστω ότι υπάρχει DTM H που για κάθε DTM M και είσοδο x, H(M; x) αποφασίζει αν M(x) τερματίζει ή όχι.

$$H(M;x) = \begin{cases} \text{YES} & \text{αν } M(x) \text{ τερματίζει} \\ \text{NO} & \text{αν } M(x) \text{ δεν τερματίζει} \end{cases}$$

  - Με βάση DTM H, κατασκευάζουμε DTM D(M):

$$\textbf{if } H(M;M) = \text{YES} \textbf{ then run forever else halt}$$

  - Εκ κατασκευής, D(M) τερματίζει ανν M(M) **δεν** τερματίζει!
  - Δοκιμάζουμε D με είσοδο τον εαυτό της:
    - D(D) τερματίζει ανν D(D) **δεν** τερματίζει! **Άτοπο**!!!
- Υπάρχουν πολλά άλλα μη επιλύσιμα προβλήματα.
  - Π.χ. επίλυση Διοφαντικών εξισώσεων.